

Қос қарашық

Ол – бүгінгі-ертеңгі, одан арғы жылдардың тыныштығы, бақытты өмір сүруіне қасық қанында арнағандардың бірі. Соны ойласа жаны жадырап бастан өткен сүргін күндерімен күліп хоштасады. Сән-салтанаты бүгінгі тіршілікке қуанышы қойнына сыймайтындай болса да, өксік өкініш те есіне оралмай қалмайды. Қанды қырғында талай достарынан айырылды. Қос қарашықтан өшпес оқиғалар жетерлік еді...

Кереқарыс маңдайдағы әжім тереңдеді, жылдар өтті, шаш ағарды, қарттық күшіне енді. Бірақ көкірегі кеңшілікте жастық шағын еске түсіре береді. Әкесі сәбилері шетіней бергесін Алладан көз жасын төгіріп қара шаңырағыма иелік етсін деп есімін Төлентай атандырыпты. Кіндік қаны тамған жер, шыр етіп өмірге келген жері «Терісаққан» өңірі. Өзен биікке тыртысып ағатын болғасын солай атаған. Осынау қойыны құт, жағасы жайлауда талай ата-бабаларының ізі жатыр, өмір қалған. Төлентайдың да туған жері осы Көкадыр. Майкөтов атындағы совхозы кезінде ызғындай мал өсіріп, егін шаруасын өркендеткен. Бүгінде жекешеленуге байланысты жүдеген сыңай да байқалады. Көкадырдан әрірек алыстан көз тартатын, көңіл аударып қызықтыра түсетін Қызылкөл жатыр айнадай жарқырап. Суы да, шөп-шөңгесі де қып-қызыл болғандықтайн солай атанған. Одан әріректе адырлы, ой-шұңқырлы Сарышөп атанған жайлау бар. Көкадырдың бетегелі белмен бозы қашаннан құйқалы өңір Қарақойын жазығымен ұласып қысы, жазы малға жайлы болған. Бір кезде Қарақойын болысы атанған. Солбір сәтті шақта қара қосқа нәресте келеді. Бұл шаңырақ Бекмырзаның Майкөтінікі еді. Шаттығы жарасқан шағын ауыл:

- Сүйінші ұл келді өмірге!

- Ғасырлар бойы әділдікті, еркіндікті аңсаған халықпыз. Ұл есімі Әділбек! - қара домбырасын сарнатқан қара шал сәбидің құлағына үш қабат: «Әділбек, Әділбек, Әділбек! - деп үн тастады. Бұл кез 1869 жыл еді. Бұлыңғыр аспанда құстар қиқулап қайтып бара жатқан, қоңыр күз болатынды. Мезгілді шығарып салған пенде үміті жаңа уақытта еді. Уақыт шаңша ұшып жатады. Ойланып үлгертпейді кейде. Әділбекті әкесі Ақмоладағы бастауыш училищеге оқуға түсірді. Оны үздік бітіріп, Атбасардағы орыс гимназиясын да тамамдады. Осы жерде 1896 жылы саяси қылмыскер деп ресейден жер ауып келген жұмысшы Ушаковпен танысып, ашық сырласуы Әділбектің саяси өмірін түбірімен өзгертті.

- Тірлік көлбеу сызық па, түзі сызық па деп алыстан ойлайтын еді,- деген бірге оқып, бірге өскен Төлентай қадірлі достық кезеңін есіне алды. Патшаның азулы тобына жем болғанымыз жетеді, қанын сордырған әлсіз

халқымызға қорған, сүйеніш болу міндетіміз. Мойнымыздағы отарлыз езгінің қыл шылбырын қиып тастап, айдай әлемге еркін елміз деп жар салудың жолындағы күреске шығамыз. Маркстік үйірмеден талай тағлым алдық. Орыс достарымыз 1905 жылы Әділбек Майкөтовты Омбы қаласындағы фельшерлік оқуға түсіреді. Осы жерде орыс социал-демократтарымен танысып, РСДРП-ның астыртын ұйымдарының жиналыстарына қатысады. Саяси алғырлығын және медициналық білімін замандастарынан артық меңгеріп елге оралғанда: «Буржуазияшылардың күні қараң болады әлі. Жалдама еңбекті қанап капиталистік қоғамның билеп төстеушілерінің күлі көкке ұшады, қара да тұр, ылғида әңгімесінде қуанышпен еркін ел боламыз» дейтін-ді.

Әділбек Қызылкөл болысындағы елге оралысымен елдегі ауру-сырқауларды емдеді және халықтың арыз-шағымдарын ұйымдастырып ресей патшалығына қарсылығын ұйымдастырды. Өңірдегі ауыл, елді күн, түн демей аралап мігірсіз еңбек етті. Медицина орындары жоқ, дәрі, дәрмекке де тапшы, қазақтардың ден саулығын патшаның қол шокпарлары ойлаудан қалған-ды. Сөйтіп жүргенде 1916 жыл келді. Осы кезде Әділбек Майкөтов ауыл, елді мігірсіз аралап большевиктің партияның орнайтынын жастар арасында үгіттеп идея тарата бастайды. Бірде Терісаққан бойындағы ауыл, елге шыққан «қара пристоп» атанған Комолла халықтан сұрау салып ат жинауға кірскен-ді. Әділбек жұртшылық алдында сөз сөйлеп: «Аттарыңды бермендер, патшаға қарсы көтеріліске шығасыңдар!» деп жариялағанда «Қара пристоп» Әділбекті ұстап түрмеге әкетпек болады. Ауылдастар Әділбекті құтқару амалын ойластырып, Ыбырай Шорманов бастаған төрт, бес бала асық ойнап жүрген болып патша жендеттерінің сөзін тыңдап әкелеріне жеткізді. Бес-алты жігіт дайындалып келіп киіз үйді күзетіп тұрған жандармның ұйқыға берілген кезінде киіз үйдің артқы жағын тіліп жіберіп Әділбекті босатып әкетеді. Бостандық жолындағы идеясын жанқиярлықпен жүзеге асыруға бел байлаған Әділбек аяқ жетер жердегі ер азаматтарды өзінің жағына тартып үлгерді. Үгітін жанығып жүріп жүргізді. Содан июльдің 15-де Комолла қаһарына мініп келіп патша жарлығы бойынша қазақтан солдат аламыз деп қарулы топ боп келе қалды. Әділбек бастаған қалың қол қазақтан солдат алуға құқыларың жоқ деп көтеріліс жасады. Сонда Байдың Қуанышбайы осы бас көтеруді төмендегіше жырлады, деп Төлентай Ысмайылов ойын толғап еді:

Июльдің он бесінде орыс келді,

Шақырды сайлауына тамам елді.

Қазақтан қара малай аламын деп,

Қырық үш пен он сегізге бұйрық берді.

.....

Қолыма қалам алып жаздым сызық.
Және бар бұл арада талай қызық.
Болысты Бормолада сайлағанда,
Үлкен контр сол кезде болды қызық.
Ал, сонда қамшы тілді Матвейді,
Сойыл ғып алды уығын тіккен үйдің.
Көп наряд өлтіремін деп ұмтылғанда,
Келмеді өлтіргісі болыс, бидің.
Ей, халқым кетеді ғой,енді күйін,
Бас қосып бір арнаға болды жиын.
Патшаның құзырына бармаймыз деп,
Үй басы бір ауыздан жиды тиын.
Ақша алып өз бойына сіңірген соң,
Баруың патшаға да болды қиын, -

дей келіп ақырында жұрт тілмаштың басын жарды.Бас көтерушілердің біразын патша жендеттері Атбасарға апарып түрмеге жабады. Оларды Әділбек Майкөтов бір түнде құтқарып жібереді. Бұл кезде Естай көлі мен Қыпшақ өзені бойында Әділбектің алты мыңдай сарбаздары өліспей, беріспеуге бекемденіп тұрған-ды. Осындай елдің тегеуірінді қақтығысы ресей патшалығына жеткен, олар суыт әскер шығармақ екені де ел құлағына шалынды. «Қарсақбайға патшаның 200 әскері келіпті» деген сыбыстың анығын білуге Төлентай аттанады. Сол қалың әскер жолындағы қазақ ауылдарын ойрандап, үйлерін өртеп, жігіттерін атып, әйелдерін зорлап жатқанын Төлентай көзімен көреді. Аз уақытта жарлы, жақыбайлар атқа қонады, иыққа қару іледі, Майкөтов басқарған сарбаздар Құлыбек Әубакіров, Қалдыбай Бектұрғанов, Ерубек Байжанов, Әбілқайыр Малкелдидер шайқаста жендеттерге қапысын жібермейді.

Патша жендеттері Сүтемген деген ауылдың 22 жігітін қапыда атып өлтірген, Алпыс үйлі Қойлыбай ауылын түп-түгел бесіктегі баласына дейін қырып кеткен. Сөйтіп, Терісаққан бойында бекетте тұрған Майкөтов сарбаздарымен шайқасып екі жақтан да қырылыс болған деседі.

Осылай туған жерін, халқын қорғауда Әділбек бастаған сарбаздар совет өкіметін орнатуға белсене ат салысты. Атбасардағы большевиктер Әділбекті 1918 жылы 16-шы қаңтарында Омбы қаласында өткен Ақмола облысы бойынша Советтердің 1-ші съезіне делегат етіп сайлайды. Онда уездік халықтың ден саулығы бойынша құнды пікірлерін айтады. Елге оралысымен жастық шақтан бірге жүрген досы Тқлентай екеуі ауыл, елді аралап халыққа медициналық көмек көрсетеді. Дәл осы уақытта ақтар құтырынып жас Совет өкіметін құлатуға ынтығып тұс-тұстан бүлік, ойран шығара бастайды.

Мойнақ, Донской деген елді мекендерде Төлентай ақтардың қақтығысына тап болған кезде Әділбек ажалдан құтқарады. Тағы бірде Совдеп мәжілісінен түннің бейуағында шыққанда Әділбек пен Төлентайға қапыда ақтардың бірі қылыш сілтейді, оны шапшаңдықпен Төлентай қағып түсіреді. Әділбек бастаған сарбаздар Мойнақ, Мариновка селоларындағы ақтарды тазартуда асқан ерлік көрсетеді. Өкшелей қуған ақтар Қызылкөлдегі ауылды ойрандайды, «Әділбекті тауып беріңдер!» деп атады, үйлерді өртейді. Ақырында қапысын тапқан жау Әділбекті тұтқындап 1919 жылы азаптап өлтіреді. Айта кету керек, Әділбек Майкөтов сарбаздары Аманкелді Имановтың сарбаздарымен қоян-қолтық байланыста болған.

Әділбекпен бүтін құртты бөліп, жарты құртты жарып жеп қиян-кескі отты жылдарда бір болған Төлентай Ысмайлов ұзақ жылдар ауылдық Совет төрағасы, колхоз председателі болып халқына қалулы, еліне елеулі қызмет атқарды. Төлентайдың өмір жолындағы ерліктері қақында «Қазақ ССР-ның тарихында да ықыласты сөздер айтылған. Бұл елге бергеннің елде кетпейтіндігі десек, Әділбек Макөтов атындағы Атбасар қалысында көше бар, ескерткіш мүсіні қойылған. Мұрағатта: «Атбасарда 1918 ж. Майкөтов пен С.Н. Царевтің басшылығымен Кеңес өкіметі орнады. Майкөтов Атбасар Кеңесі төрағасының орынбасары, 1918-19 ж. Колчак тылындағы партизан қозғалысының ұйымдастырушысы, Атбасар уезінде көтеріліс басшыларының бірі (Астана кітабы, 403 бет). Өзінің туған жерінде Майкөтов атындағы совхоз да болған-ды. Бүгінде жерлестері еліміздің еркіндігі жолындағы күрескерлерін ауызға алғанда ұлт тарихының ақтаңдақ парақтарын еске алуы орайлы іс екені түсінікті.

Табыл Құлыяс, жазушы, ҚР еңбек сіңірген қайраткері

.....